

УДК 330.1 (075.8)

Савицька Н.Л.

доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії та права
Харківського державного університету харчування і торгівлі

АРХІТЕКТОНІКА СУБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена дослідженню методологічних засад проблем інституціональної архітекtonіки суб'єктів національного господарства. Розмежовано інституційне середовище та інституційну структуру, які в сукупності визначають інституціональний профіль архітекtonіки суб'єктів національного господарства. Запропоновано класифікацію суб'єктів національного господарства. Зроблено висновок про визначальне значення інституціонально-структурних аспектів у формуванні суб'єкта господарського розвитку.

Ключові слова: інституціональна архітекtonіка, персоналізований суб'єкт, інституціональний суб'єкт, суб'єкт розвитку, національне господарство, інститути, організації.

Савицькая Н.Л. АРХИТЕКТОНИКА СУБЪЕКТОВ НАЦИОНАЛЬНОГО ХОЗЯЙСТВА: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНО-СТРУКТУРНЫЙ АСПЕКТ

Статья посвящена исследованию методологических основ проблем институциональной архитектоники субъектов национального хозяйства. Выделены институциональная среда и институциональная структура, которые в совокупности определяют профиль институциональной архитектоники субъектов национального хозяйства. Предложена классификация субъектов национального хозяйства. Сделан вывод об определяющем значении институционально-структурных аспектов в формировании субъекта хозяйственного развития.

Ключевые слова: институциональная архитекtonіка, персонализированный субъект, институциональный субъект, субъект развития, национальное хозяйство, институты, организации.

Savitska N.L. ARCHITECTONICS SUBJECTS OF THE NATIONAL ECONOMY: INSTITUTIONAL AND STRUCTURAL ASPECTS

The article investigates the methodological foundations of the institutional problems of the architectonics of the subjects of the national economy. Highlighted the institutional environment and institutional framework, which together determine the profile of the institutional architectonic subjects of the national economy. The classification of the subjects of the national economy. The conclusion about the decisive significance of the institutional and structural aspects in the formation of the subject of economic development.

Keywords: institutional architectonics, personalized subject institutional subject, subject of development, national economy, institutions, organizations.

Постановка проблеми. Складний процес формування суб'єкта господарського розвитку пов'язаний із посиленням впливом холистичних зв'язків у метасистемі «природа – людина – суспільство» та визначальною роллю в еволюції структур розвитку, які складаються в результаті діалектичного взаємозв'язку продуктивних сил та соціально-економічних відносин. Складність інституціональної організації суспільства актуалізує роль інституціональної архітекtonіки, яка досліджує інститути, що забезпечують функціонування соціально-економічних відносин у тій чи іншій країні, їхню структуру та співвідношення. Динаміка соціально-економічних відносин у такій позиції зумовлена специфікою інституціонально-структурної основи суспільства, спроби дослідження якої становлять предмет сучасних економтеоретичних розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи яскраву палітру сучасної методології інституціональної теорії, можна виділити праці відомих зарубіжних та вітчизняних учених, присвячені формуванню, по-перше, теоретичної моделі людини інституціональної – О. Уільямсон, Г. Саймон, Р. Хайлбронер, Дж. Гелбрейт, Г. Клейнер, В. Єрзкян, О. Іншаков та інші, по-друге, засад інституціональної архітекtonіки – А. Гриценко, В. Геєць, С. Архиреев, В. Дементьев, О. Красильников, В. Соболев, О. Яременко та ін.

Постановка завдання. Динаміка сучасного господарського розвитку визначається конвергенцією індустріальних і постіндустріальних тенденцій, з домінуючим впливом знань, інформації, творчості людини як суб'єкта господарської діяльності на перебіг суспільного відтворення. Метою досліджен-

ня даної статті є виділення інституціонально-структурного аспекту формування національних суб'єктів господарського розвитку на методологічній платформі інституціональної архітекtonіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціональна архітекtonіка вивчає інститути, що забезпечують функціонування економічних відносин у тій чи іншій країні, їх структуру та співвідношення, зумовлені специфікою інституціональної основи суспільства. Вона виражає структуру інститутів, яку утворюють правила, норми, стереотипи, традиції, установки та певні соціальні утворення в їх співвідношеннях з суттю та загальним естетичним планом побудови соціальної системи [1, с. 155].

Методологія інституціональної архітекtonіки становить підґрунтя дослідження інституціонально-структурних аспектів діяльності суб'єктів національного господарства. Архітекtonіка виражає структурно-функціональну взаємодію суб'єктів різного рівня, в якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення. Інституціональна архітекtonіка суб'єктів національного господарства визначається інституційним середовищем та інституційною структурою. Інституційне середовище представлене субординованою та комплексарною системою інститутів – норм і правил, санкцій у матеріальній та духовній сферах суспільного виробництва, в яких вони формуються. Аналіз інституційного середовища становить предмет окремого дослідження, ми зосередимо увагу на інституційній структурі, яка визначається сукупністю персоналізованих та інституціональних суб'єктів господарської діяльності, – організацій, які визначаються як економічні актори.

Людина як творець інституціональної структури, соціального конструювання проявляє суб'єктність, приймаючи антропоморфний (індивід), неантропоморфний (організація) та трансцендентальний (соціум) образ [2, с. 124]. Для інституціональної теорії характерним є чітке виокремлення взаємодій «суб'єкт – суб'єктних», «суб'єкт – структурних» відносин, та окремо «інститут – структура – суб'єктних» відносин, на основі чого моделюється діяльність економічного суб'єкта. Вплив інститутів завжди спрямований на людину, а зміни у її поведінці призводять до змін в організаціях (тобто групах, фірмах, державі тощо). Поряд з цим організаційна структура, що впорядковує суб'єкт-суб'єктні відносини, продукує норми поведінки, спрямовує її, підпорядковує діяльність людини певній стратегії, колективним цілям. Процес досягнення цілей організації перетворює ці інституційні суб'єкти у агентів інституційних змін.

Межі між інститутами (інституційним середовищем) та організаціями (інституційною структурою) А. Олійник визначив за критерієм рівня формування інституціональної категорії одиниці та механізму координації господарської діяльності [3, с. 244]. Відмінності понять інституту та інституціонального суб'єкта, зображені на рис. 1, дозволяють визначити різні функції, які виконують організації в порівнянні з інститутами.

Організації, на відміну від інститутів, також структурують взаємовідносини між людьми шляхом створення відповідних правил, норм поведінки, досягнення поставлених цілей, що видно з рис. 1. У поняття «організація» входять політичні органи та установи, економічні структури (фірми, профспілки, сімейні підприємства, кооперативи), громадські та освітні установи. Організації є гравцями, стратегія яких відповідає закріпленим нормам і правилам. Якщо організації спрямовують свої зусилля на непродуктивну діяльність, це означає, що інституційні обмеження створили таку структуру стимулів, яка заохочує саме непродуктивну діяльність. Ефективність інституціонального середовища господарства значно впливає на ефективність організації.

На наш погляд, такий підхід виявляється доцільним застосувати, розкриваючи особливості координації господарських рішень, що ухвалюються персоналізованим та інституціональними суб'єктами. Персоналізований суб'єкт (особистість) – це найманий працівник, який орієнтується на максимізацію ресурсів самореалізації. Домогосподарства як суб'єкти розвитку – це група людей, об'єднаних єдиною ме-

тою відтворення людини, її особистісного потенціалу, що реалізується завдяки сімейно-родинним, духовним зв'язкам, спільному веденню господарства та розподілу бюджету. Домогосподарства та персоналізовані суб'єкти тісно взаємопов'язані, результати економічних стратегій особистостей становлять матеріальну основу відтворення домогосподарства, а відтворення людського капіталу особистості – результат життєдіяльності домогосподарства.

Фірма як суб'єкт розвитку виступає найсуперечливішою моделлю підприємства, оскільки включає в себе різні типи організацій у залежності від цільової функції їхньої діяльності, організаційної структури, траєкторії розвитку та специфіки включення у глобальну економіку. Поділ діяльності та праці зміщує акценти у бік інституціоналізації властивостей і атрибутів суб'єктності, що виливається у передачу суб'єктних функцій інституціональному суб'єкту. У цьому контексті людина виступає частиною організації, а не окремим індивідом, суб'єктність перекладається на інституціональну структуру. Такі відносини і форми господарювання змінюють відносини власності, для інституціональних суб'єктів має значення не характер привласнення, а структура власності всередині організації, тобто відносини як «пучок прав власності», що визначають спосіб їх упорядкування з господарсько-правової точки зору, спосіб розподілу ресурсів. Суб'єктність індивіда у такій логіці втрачає сенс [4].

Відомі російські вчені Р. Євстігнєєв та Л. Євстігнєєва у дослідженнях на принципах економічної синергетики вводять поняття антропологічної структури як головного елемента синергетичної відтворювальної моделі, суб'єктом якої виступає соціум. Автори розмежовують поняття суспільства і соціуму. У зміст першого включається держава як єдина система, цілісність якої виявляється політизованою. Соціум за своїм змістом є цивілізацією, тобто множиною індивідів, пов'язаних не соціально-економічною системою, а умовами індивідуального існування та механізмами їх відтворення [5, с. 85-86]. Соціальний суб'єкт (група) – це сукупність людей, об'єднання їх зусиль, ресурсів навколо загальної мети (ідеї, інтересу), коли владні відносини між ними виключаються. До них відносяться об'єднання за дружніми стосунками, політичними, соціальними рухами, комунікаційними зв'язками.

Слід підтримати таку позицію у розмежуванні інституціональних суб'єктів, серед них ми пропонуємо виділяти окремо суб'єктів цілісної множинності, тобто особистостей, об'єднаних за спільними інтересами та мікроцивілізаційними основами, та множинної цілісності, об'єднаних за принципами макросвіту. Тобто соціум розглядається як мала соціальна група, наприклад, сім'я, сімейний бізнес, а держава, корпорація – як сукупність стейкхолдерів, які представляють різні інтереси або зацікавлені сторони. Гармонізація організаційної структури національної економіки здійснюється завдяки інституціональній архітектоніці, у якій поєднуються спонтанний і керований характер інституційних змін, що забезпечують ефективність соціально-економічної системи.

Персоналізований суб'єкт економіки знань за професійною спрямованістю – інформаційний працівник, що належить до творчого класу, інтелектуальної еліти, носієм характеристик якої є людина креативна. Відповідно до такої логіки, за поведінковими ознаками цей суб'єкт має бути ноосферним суб'єктом. Проблема сучасності як для країн Центру, так і Периферії – це втрата ноосферних начал

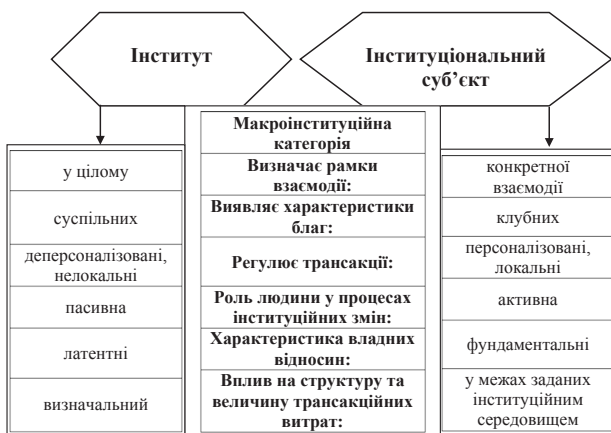

Рис. 1. Співставлення понять інститут та інституціональний суб'єкт за А. Олійником

Джерело: складено на основі [3, с. 244]

господарської діяльності, у яких полягає сутнісний зміст інноваційного розвитку. Вона пов'язана із принципово різними причинами цього процесу для країн, що знаходяться на різних ступенях господарського розвитку. Втрата ноосферної орієнтації для країн, що розвиваються, та транзитивних країн полягає у економічній відсталості, що обумовлює спрямованість суспільного виробництва на виживання. Для розвинених країн це пов'язано із корозією цінності праці та домінуванням тенденцій консьюмеризму.

Сучасна економіка знижує значення традиційних організаційних форм інститутів, одночасно підсилюючи роль глобальних корпорацій (ТНК) та мікропідприємств, в основі яких лежать не основні фонди «і навіть не управлінський ресурс, а людський капітал, і найчастіше – критичне число творчих особистостей, від наявності чи відсутності яких залежить доля організації» [6, с. 138]. Гігантські ТНК мають ні з чим незрівнянну економічну міць: бюджет такої організації перевищує держбюджети деяких країн, вони фактично вибудовують конструкцію глобальної економіки. Їх ефективність ґрунтується на «суб'єктивації вартості, довірливому оперуванні витратами виробництва, підпорядкований маркетинговій стратегії, торгівлі брендом і інтелектуальній вартості, скиданні ризиків на невеликі підприємства через систему аутсорсингу» [6, с. 138]. Тобто глобалізація і персоналізація зливаються в єдине ціле, переплітаючись між собою, що унеможливило їх дослідження автономно.

За умов вибудовування глобальних зв'язків відбувається уніфікація формальних та неформальних правил та норм поведінки, приведення національної законодавчої бази до міжнародних стандартів, що регулюють середовище господарської діяльності. Особливістю сучасного господарського розвитку є широкий обмін культурними феноменами, які визначають ефекти перетікання споживчих патернів із країн Центру, у країни Периферії, що дефрагментує творчу суб'єктність людини, націлює її на споживчу активність.

Підходи до аналізу поведінки персоналізованого й інституційного суб'єкта мають особливості. Сукупність індивідів, об'єднаних у групи, суспільство в цілому не може поводити себе як окремий індивід. У зв'язку з цим О. Красильников, посилаючись на Д. Ходжсона та А. Кірмана, вкотре піднімає питання агрегування та пов'язану з ним проблему переходу від мікроекономіки до макроекономіки. Національне господарство не є сукупністю самостійних індивідуальних агентів, для переходу із мікро– до макро–рівня слід перейти до аналізу «груп із колективно узгодженою поведінкою» [7, с. 510], тобто інституціонального суб'єкта. Процес узгодження пояснюється через широке поняття інститутів, які «являють собою стереотипи взаємодії, мислення та поведінки індивідів у складі стійких суспільних груп населення» [7, с. 510] та виступають одночасно «об'єктивними структурами зовнішнього світу та суб'єктивними пружинами в людській голові» [8, с. 60].

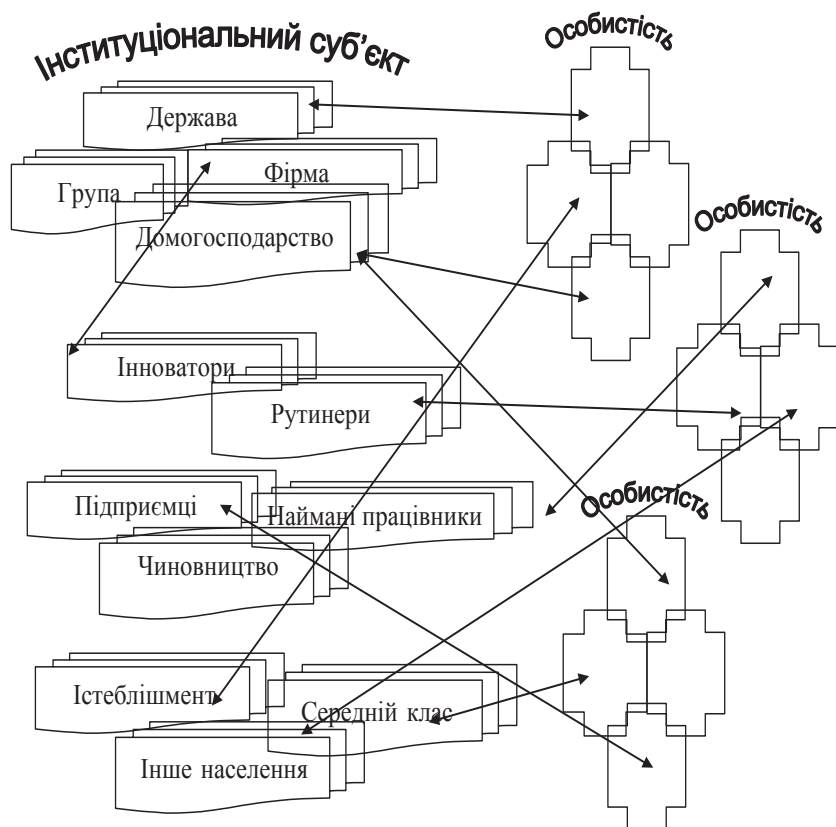

Рис. 2. Структура взаємозв'язків між суб'єктами національної економіки

Взаємозв'язки між рівнями архітектоники ґрунтуються на принципах комплементарності, взаємодоповнюваності суб'єктів у здійсненні господарської діяльності. Структурно-функціональна взаємодія в соціально-економічній системі відбувається у середовищі наступних суб'єктів: 1) інноватори, рутинери; 2) чиновництво, підприємці, громадські організації, наймані працівники; 3) істеблішмент, середній клас, інше населення; 4) держава, фірми, домогосподарства, групи, які зображені на рис. 2.

Рис. 2 ілюструє, що окрема людина, особистість може одночасно належати до різних груп інституціональних суб'єктів. Виділення традиційних макроекономічних суб'єктів держави, фірм, домогосподарств доповнено групами, що є актуальним для економіки знань, в якій формуються спільноти для вирішення нагальних соціально-економічних проблем. Особливого значення в сучасних умовах набувають функції, виконувані істеблішментом (елітою) та середнім класом. Перш за все постає завдання вирощування цих суб'єктів. Еліта являє собою сукупність людей – носіїв найкращого рівня якостей людського потенціалу (творчого, інтелектуального, духовного характеру), «найважливіших для збереження і розвитку соціуму. Без еліти суспільство не може бути цивілізованим, забезпечити науково-технічний, соціально-економічних і духовний прогрес» [9, с. 23]. Для країн пострадянського простору питання формування національної еліти одне з найважливіших, оскільки укорінена з минулих часів відомчо-ієрархічна номенклатура не здатна вирішувати завдання управління новим інноваційним розвитком. Тим більше, що за роки розпаду СРСР так і не з'явилася фундаментальна основа громадянського суспільства – середній клас. Виконання ним відтворувальних функцій забезпечує соціальну стабільність, оскільки ґрунтуєть-

ся на економічній свободі та самостійності, знаннях та кваліфікації, які дозволяють самореалізовуватися та мати відповідний соціальний статус. Тобто у структурі суспільства середній клас як інституціональний суб'єкт відіграє зростаючу роль.

Виокремлення підприємців, найманих працівників та чиновництва дозволяє здійснити аналіз інноваційності поведінки суб'єкта. За умов нестійкості інституціонального середовища господарський розвиток стає непередбачуваним та слабо керованим. Його результати значно відхилюються від теоретичних пояснень, нормативних передбачень. Теорія творчого руйнування Й. Шумпетера все важче пояснює нові економічні явища, породжені сучасною динамікою глобалізованого капіталізму, коли спад цілової активності може супроводжуватися міцніючим економічним домінуванням конкретної країни і впровадженням передових технологій і розробок в серйозне виробництво при скороченні зайнятих у високотехнологічних галузях. Чисельність інноваторів може зростати при уповільненні темпу зростання ВВП, або зниженні ВВП, безробіття при цьому може не змінюватися або незначно зрости при зростанні ВВП, що заперечує традиційне уявлення про прямий взаємозв'язок ВВП та зайнятості.

Глобалізація соціально-економічних відносин, під впливом якої відбувається становлення економіки знань, супроводжується формуванням ієрархічної та мережної структурно-функціональної взаємодії інституціональних суб'єктів. Процеси глобалізації сприяють руйнуванню національної суб'єктності, розмиванню її меж та механізмів координації. Рівень та масштаб складності світової економічної системи вимагає створення нових інституціональних суб'єктів національного та наднаціонального характеру.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що господарський розвиток залежить від поведінки суб'єктів розвитку, їхньої зацікавленості та відповідно активності. Становлення глобо-системної цілісності сучасного соціально-економічного розвитку супроводжується формуванням відповідної інституціональної архітекtonіки суб'єкта господарювання як ієрархічної або мережної структурно-функціональної взаємодії суб'єктів різного рівня, в якій вони взаємно доповнюють один одного, залишаючись відносно самостійними в процесі суспільного відтворення.

Реалізація означеного принципу здійснюється через структурування суб'єкта розвитку, що передбачає

його диференціацію на персоналізованого суб'єкта; сукупність індивідів, які утворюють множинне ціле – домогосподарство або групу (об'єднання індивідів за інтересами, що виключають владні відносини між ними), а також інституційний суб'єкт – цілісне множинне, що являє собою фірму (організацію) або державу. У центрі будь-якого рівня суб'єкту знаходиться людина-особистість, господарська діяльність якої виявляється через систему соціально-економічних відносин, інститутів. Людина в господарських відносинах завжди відображає конкретно-історичний час і простір свого існування. Поряд з обмеженнями суспільними нормами і правилами господарська поведінка людини визначається впливом організаційної культури, механізмом координації економічної діяльності, ідеологією, суб'єктивною обґрунтованістю дій, обізнаністю, навичками, традиціями господарювання, інституціональними змінами.

Отримані результати становлять методологічне підґрунтя для проведення економічного аналізу впорядкованості інституціональної структури національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриценко А. А. Институциональная архитекtonика и динамика экономических преобразований : монография / А. А. Гриценко. – Х. : Форт, 2007. – 896 с.
2. Homo institutus – Человек институциональный : монография / под ред. д. э. н. О. В. Иншакова – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2005. – 854 с.
3. Олейник А. Институциональная экономика / А. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 416 с.
4. Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення : курс лекцій / А. Гальчинський. – К. : «Адеф-Україна», 2010. – 572 с.
5. Евстигнеева Л. П. Методологические основы экономической синергетики (научный доклад) / Л. П. Евстигнеева, Р. Н. Евстигнеев. – М. : ИЭ РАН, 2007. – 64 с.
6. Мясникова Л. А. Постмодерн коммерции (трансформация коммерции в современном обществе) : монография. / Л. А. Мясникова, М. И. Фрид. – СПб. : ИД «Бизнес-пресса», 2001. – 208 с.
7. Красильников О. Ю. Институциональная карта и координаты экономического развития России / О. Ю. Красильников // Экономический рост и вектор развития современной России : монография / Под ред. К. А. Хубиева. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2004. – С. 509-518.
8. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
9. Геєць В. М. Економіка та суспільство: непізнані грані взаємвпливу (роздуми над прочитаним) / В. М. Геєць, А. А. Гриценко // Економіка України. – 2012. – № 3. – С. 4-24.